

Wittgensteinovy jazykové hry vs. teorie jazyka

(Teze k SDZK)

Mezi postavením Wittgensteinova díla v rámci filosofie a v rámci dnešní lingvistiky je výrazný rozpor. Zatímco jeho pozdější úvahy o jazyce v konečné podobě *Filosofických zkoumání* dosahují statusu jednoho z klíčových textů moderní filosofie jazyka, vliv tohoto myšlení na podobu současné lingvistiky – jakožto disciplíny přímo definované zájmem o přirozený jazyk – je spíše okrajový.¹ Jednu z překážek stojících v cestě sblížení mezi lingvistickým a pozdněwittgensteinovským přístupem k jazyku má postihnout přítomná teze.

(1) Pojem tzv. jazykové hry v pozdějším Wittgensteinově díle není deskriptivním pojmem použitelným pro lingvistické potřeby (tj. pojmem s jasně definovanou aplikací, s danými kritérii identity a individuace jazykových her). **Je spíše způsobem prezentace jazykových fenoménů a nástrojem Wittgensteinova terapeutického pojetí filosofie.**

Rozvedení:

(2) Ve Wittgensteinových pozdějších pracích lze ve skutečnosti odlišit několik různých pojmů jazykové hry, jež míří k různým aspektům našeho řečového obcování se světem. Míra jejich využití u W. se s časem proměňuje, avšak ještě ve *Filosofických zkoumáních* se setkáme s každým z těchto pojmů.

- Aspekt konstruktivní. Jedná se o hry fiktivní, primitivní standardizované formy řečové interakce provázané s neverbálním jednáním. Mají za cíl vrhnout světlo na význam určitého výraziva nalézaného v přirozeném jazyce, a to prostřednictvím ukázání jeho funkce v modelových interakcích, s odhlédnutím od matoucí rozmanitosti běžného jazyka. Jsou samostatné – mají samy stačit k ustavení významu příslušného výraziva, aniž je třeba se odvolávat k čemukoli mimo ně. Srov. série konstruovaných her v *BroB*; *BluB*, s. 17 pův. čísl.; *PU* 2, 8, 9, 21, 48, 60, 130, 143, 630.
- Aspekt akviziční. Svým konstruovaným jazykovým hrám W. přikládá i význam akviziční (spíše spekulativně, bez skutečného zájmu o empirii jazykového osvojování). Jednoduchá jazyková hra je pro W. způsobem, jímž si užívání určitého výraziva osvojují děti. Uvažuje např. o osvojování užití slov *bolí/bolest*, *sen/zdát se*, *Bůh*. Srov. *BluB*, s. 17 pův. čísl.; *BroB* 5; *PU* 7; *LoRB* II; Baker and Hacker, 2008, kap. III.
- Aspekt empirický. Empirické jazykové hry jsou dílčími praktikami našeho skutečného jazykového obcování se světem, praktikami pozorovanými (nebo spíš důvěrně známými), navzájem

¹Za zmínku stojí alespoň inspirační nebo ideové souvislosti se sapir-whorfovskou antropologickou lingvistikou, která byla ve 20. století lingvistickým protějškem W. pozdějšího relativismu „životních forem“, s moderní lingvistickou pragmatikou či se současnými tzv. *usage-based* teoriemi gramatiky a jazykové akvizice (Goldberg, 2003; Tomasello, 2000a,b). Podnětné jsou také konfrontace wittgensteinovských podstatně *veřejných* pravidel s vnitřními, reflexi nepřístupnými „pravidly“ vystupujícími v generativní (chomskyánské) lingvistice (Baker and Hacker, 1985, s. 60n.; Wright, 1989; Schneider, 1992, kap. 2; Ludlow, 2011, kap. 4, 5).

provázanými. Kromě jazykových projevů jsou tyto praktiky zároveň konstituovány způsoby neverbálního jednání s těmito projevy spjatého. Právě tohoto typu jazykových her se týká hlavní teze (1), podrobněji o nich proto v bodě (3).

- Hra jako celek jazyka. Ojediněle označuje W. termínem „jazyková hra“ i celou soustavu našich jazykových procedur v jejich praktickém kontextu. Srov. *PU* 7, *ŮG* 558–560, *BrB* 56.

(3) Empirický pojem jazykové hry je pro W. prostředkem vyčlenění určitého fragmentu či aspektu našeho prakticky situovaného nakládání s jazykem; fragmentu, který má být pojednán jako jeho dílčí, relativně samostatná praktika. Problematická je šíře, v níž W. tento pojem aplikuje. Mezi příklady jazykových her v tomto smyslu u něj najdeme:

- klasické příklady toho, co bylo později pojmenováno jako řečové akty (prosba, děkování, klení, zdravení, modlitba, rozkaz; *PU* 23)
- „hry“ vymezené pouze jako obvyklé nakládání s některým konkrétním slovem (hra se slovem „hra“, *PU* 71; „číst“, *PU* 156; „bolest“, *PU* 288, 300)
- rozmanité gramaticky a výrazově méně standardizované způsoby řečového jednání (popis viděného předmětu, *PU* 23; lhaní, *PU* 249; popis vlastního duševního stavu, *PU* 290), jakož i různé komplikovanější praktiky s podstatnou neverbální složkou (výroba předmětu podle popisu, řízení se rozkazem, vyjádření výsledků experimentu tabulkou nebo diagramem, hraní divadla, překládání; *PU* 23), a to případně až k naprostému upozadění jazykového vyjádření (viz např. diskuse o konstitutivních projevech estetického ocenění v *LoA*, I, 5, 13, 19)

Oproti jiným předchůdcům lingvistické pragmatiky W. nemá sklon k systematickému klasifikování empirických jazykových her. Nenabízí také žádná kritéria identity těchto her či principy jejich individuace. Rozmanitost a nahodilost uvedených příkladů dávají tušit, že jediné W. kritérium aplikace daného pojmu je pragmatické. Je jím potřeba prezentovat určitý fragment naší jazykové praxe ve světle jeho rysů běžně spojovaných s hrami všeho druhu: zejména se jedná o řízenost vyslovenými a nevyslovenými pravidly, o autonomii hry a arbitrárnost jejích pravidel, o smysluplnost herních tahů pouze v celku dané hry, o situovanost her v prostředí, v neposlední řadě pak o primát „výcviku“ a praktického vpravování do hry.

Toto pragmatické nakládání s pojmem jazykové hry se zdá být patřičné vzhledem k výslovnému cíli W. filosofie, jímž není teorie (srov. Kuusela, 2006), nýbrž terapie – rozpouštění filosofických problémů (srov. *PU* 133, *PU* 255; Hagberg, 2003; Horwich, 2012, Preface; W. dopis Drurymu cit. tamt.; *TGB* 6/7/16.). Není naopak dostačující z hlediska lingvistiky coby *teorie* jazyka. Na námitku, že W. nedává nutně a postačující podmínky pro aplikaci pojmu jazykové hry (*PU* 65), přichází známá odpověď: pojem hry nespočívá na podobné množině podmínek – takové nelze najít –, nýbrž na síti „rodinných podobností“ mezi jednotlivými případy her; absence přesné definice neznámá, že nevíme, o čem mluvíme, mluvíme-li o hrách (*PU* 65–70). Z hlediska lingvistiky a její potřeby deskriptivních pojmů tento W. úrok od pojmu *jazykové* hry k pojmu hry *per se* neobstojí. V termínech rodinných podobností a implicitní znalosti lze *popisovat* běžný pojem hry, nemůžeme však tímto způsobem zavádět *nový* pojem jazykové hry, který dosud žádné běžné užití nemá a není ani zúžením pojmu hry jako takové (srov. Baker and Hacker, 2008, kap. III; Glock, 1996, h. „Language-game“). Pojem, který není zaveden explicitně ani odkazem na existující užívání, není jakožto deskriptivní pojem vědy zaveden vůbec – zůstává pojmem „gumovým“, libovolně roztažitelným, a tedy z pohledu lingvistické teorie neužitečným.

Zkratky: *PU* = *Philosophische Untersuchungen*, *ÜG* = *Über Gewißheit*, *TGB* = *Tagebücher 1914–1916*, *BroB* = *The Brown Book*, *BluB* = *The Blue Book*, *LoRB* = *Lectures on Religious Belief*, *LoA* = *Lectures on Aesthetics*

Literatura

- Gordon P. Baker and Peter M. S. Hacker. *Wittgenstein: rules, grammar and necessity. An analytical commentary on the Philosophical Investigations (Volume II)*. Basil Blackwell, Oxford, 1985.
- Gordon P. Baker and Peter M. S. Hacker. *Wittgenstein: Understanding and meaning: Volume 1 of an Analytical commentary on the Philosophical Investigations, part I: Essays*. Wiley, 2008.
- Hans-Johann Glock. *A Wittgenstein dictionary*. Wiley-Blackwell, 1996.
- Adele E. Goldberg. Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in cognitive sciences*, 7(5):219–224, 2003.
- Garry Hagberg. On philosophy as therapy: Wittgenstein, Cavell, and autobiographical writing. *Philosophy and Literature*, 27(1):196–210, 2003.
- Paul Horwich. *Wittgenstein's metaphilosophy*. Oxford University Press, 2012.
- Oskari Kuusela. Do the concepts of grammar and use in Wittgenstein articulate a theory of language or meaning? *Philosophical Investigations*, 29(4):309–341, 2006.
- Peter Ludlow. *The philosophy of generative linguistics*. Oxford University Press Oxford, 2011.
- Hans Julius Schneider. *Phantasie und Kalkül: Über die Polarität von Handlung und Struktur in der Sprache*. Suhrkamp, 1992.
- Michael Tomasello. First steps toward a usage-based theory of language acquisition. *Cognitive linguistics*, 11(1/2):61–82, 2000a.
- Michael Tomasello. The item-based nature of children's early syntactic development. *Trends in cognitive sciences*, 4(4):156–163, 2000b.
- Ludwig Wittgenstein. *Preliminary studies for the Philosophical Investigations, generally known as the Blue and Brown Books*. Blackwell.
- Ludwig Wittgenstein. *Lectures & conversations on aesthetics, psychology, and religious belief*. University of California Press, 1966.
- Ludwig Wittgenstein. *Über Gewißheit*. Suhrkamp, 1971.
- Ludwig Wittgenstein. *Tractatus logico-philosophicus, Tagebücher 1914–1916, Philosophische Untersuchungen*. Suhrkamp, 1999.
- Crispin Wright. Wittgenstein's rule-following considerations and the central project of theoretical linguistics. In A. George, editor, *Reflections on Chomsky*, pages 233–264. Blackwell, 1989.